

№4

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

**ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026**

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№049864**

MUNDARIJA			
1.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Uzoq muddatli davrda davlat-xususiy sheriklik rivojlanishning muqobil ssenariylari	7
2.	Умарова Зумрад Низомиддин кизи	Консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш: таъминотлар, усуллар ва замонавий ёндашувлар	13
3.	Sayipov Begzod Rahimovich	Valyuta kursi va mehnat bozori barqarorligi oʻrtasidagi makroiqtisodiy muvozanatni taʼminlashda monetar siyosatning roli	25

КОНСОЛИДАЦИЯЛАШГАН МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ: ТАМОЙИЛЛАР, УСУЛЛАР ВА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Умарова Зумрад Низомиддин кизи

илмий тадқиқотчи

Тошкент Кимё Халқаро Университети

E-mail: zumrad.umarova.n@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3068-5779

Аннотация. Мақолада консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузишнинг асосий тамойиллари, усуллари ва замонавий ёндашувлари назарий ҳамда амалий жиҳатдан таҳлил қилинган. Консолидациялашган молиявий ҳисобот корпоратив гуруҳни ягона иқтисодий субъект сифатида акс эттирувчи ахборот тизими сифатида ёритилган. Тадқиқотда консолидация периметрини белгилаш, ҳисоб сиёсатларини мувофиқлаштириш, гуруҳ ичидаги операция ва қолдиқларни бартараф этиш, гудвилл ҳамда назорат қилинмайдиган улушни ҳисоблаш масалалари тизимли кўриб чиқилган. Шунингдек, тўлиқ консолидация, пропорционал консолидация ва улушли қатнашиш усуллари мазмунини очиқ берилган. Эмпирик қисмда АЖ “Ўзбекнефтгаз” ва АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” нинг 2024 йилги консолидациялашган молиявий ҳисоботлари таҳлил қилиниб, амалиётга оид хулосалар шакллантирилган. Тадқиқот натижалари Ўзбекистонда МҲХСга мувофиқ консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш амалиётини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Калит сўзлар: консолидациялашган молиявий ҳисобот, корпоратив гуруҳ, ягона иқтисодий субъект, МҲХС (IFRS) 10, назорат, тўлиқ консолидация, улушли қатнашиш усули, гудвилл, назорат қилинмайдиган улуш, рақамли консолидация.

КОНСОЛИДИРОВАННАЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЁТНОСТЬ: ПРИНЦИПЫ, МЕТОДЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Умарова Зумрад Низомиддин кизи

научный исследователь

Ташкентский Международный Университет Кимё

E-mail: zumrad.umarova.n@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3068-5779

Аннотация. В статье с теоретической и практической точек зрения проанализированы основные принципы, методы и современные подходы к составлению консолидированной финансовой отчётности. Консолидированная финансовая отчётность рассматривается как информационная система, отражающая корпоративную группу в качестве единого экономического субъекта. В исследовании системно рассмотрены вопросы определения периметра консолидации, унификации учётной политики, исключения внутригрупповых операций и остатков, а также расчёта гудвилла и неконтролирующей доли участия. Кроме того, раскрыто содержание методов полной консолидации, пропорциональной консолидации и метода долевого участия. В эмпирической части исследования проанализированы консолидированные финансовые отчёты АО «Узбекнефтегаз» и АО «Национальные электрические сети Узбекистана» за 2024 год, на основе чего сформулированы практические выводы. Результаты исследования направлены на совершенствование практики подготовки консолидированной финансовой отчётности в Республике Узбекистан в соответствии с Международными стандартами финансовой отчётности (МСФО).

Ключевые слова: консолидированная финансовая отчётность, корпоративная группа, единый экономический субъект, МСФО (IFRS) 10, контроль, полная консолидация,

метод долевого участия, гудвилл, неконтролирующая доля участия, цифровая консолидация.

CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS: PRINCIPLES, METHODS, AND MODERN APPROACHES

Umarova Zumrad Nizomiddin kizi

Researcher

Kimyo International University in Tashkent

E-mail: zumrad.umarova.n@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3068-5779

Abstract. *This article provides a theoretical and practical analysis of the fundamental principles, methods, and modern approaches to the preparation of consolidated financial statements. Consolidated financial statements are considered an information system that presents a corporate group as a single economic entity. The study systematically examines key issues, including the determination of the consolidation perimeter, the harmonization of accounting policies, the elimination of intra-group transactions and balances, and the recognition and measurement of goodwill and non-controlling interests. Furthermore, the paper explains the essence of the full consolidation method, the proportional consolidation method, and the equity method. The empirical part of the study analyzes the 2024 consolidated financial statements of JSC "Uzbekneftegaz" and JSC "National Electric Networks of Uzbekistan," based on which practical conclusions are drawn. The findings of the research contribute to improving the practice of preparing consolidated financial statements in Uzbekistan in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS).*

Keywords: *consolidated financial statements, corporate group, single economic entity, IFRS 10, control, full consolidation, equity method, goodwill, non-controlling interests, digital consolidation.*

Кириш

Жаҳон иқтисодиётида бизнеснинг тобора корпоративлашуви, капитал бозорларининг глобаллашуви ва инвестиция муносабатларининг мураккаблашуви натижасида иқтисодий фаолият кўп ҳолларда алоҳида юридик шахс доирасида эмас, балки гуруҳ шаклида амалга оширилмоқда. Йирик бизнес тузилмалари, давлат иштирокидаги холдинглар, трансмиллий компаниялар ва инвестиция платформалари кўп сонли шўъба корхоналар, ассоциациялашган субъектлар, биргаликдаги корхоналар ва махсус мақсадли тузилмалар орқали фаолият юритади. Бундай шароитда алоҳида молиявий ҳисоботлар гуруҳнинг умумий молиявий ҳолати, рисклари ва фаолият натижалари тўғрисида тўлиқ тасаввур беролмайди.

Шу сабабли консолидациялашган молиявий ҳисоботлар корпоратив гуруҳнинг иқтисодий воқелигини “ягона иқтисодий субъект” нуқтаи назаридан ифодаловчи асосий ахборот воситасига айланди. Бу ҳисоботлар орқали гуруҳ активлари, мажбуриятлари, капитал тузилмаси, даромад ва харажатлари, ликвидлик салоҳияти, ташқи рискларга сезгирлиги ҳамда бизнес бирлашишлари натижалари тўғрисида умумлашган ва иқтисодий мазмунга мос ахборот тақдим этилади. Демак, консолидациялаш фақат ҳисоботларни жамлаш эмас, балки иқтисодий муносабатларни қайта ифодалашнинг махсус услубий механизми ҳисобланади.

МХХС тизимида консолидациялашган ҳисоботларга доир замонавий ёндашув МХХС (IFRS) 10 “Консолидациялашган молиявий ҳисобот”, МХХС (IFRS) 12 “Бошқа субъектлардаги манфаатлар тўғрисидаги изохлар”, МХХС (IFRS) 3 “Бизнес бирлашиши”, МХХС (IAS) 21 “Хорижий валюта курслари ўзгаришининг таъсири”, МХХС (IAS) 28 “Ассоциациялашган ва қўшма корхоналарга инвестициялар” каби стандартлар орқали шаклланган. Ушбу стандартларда консолидация периметрини белгилашда асосий мезон

бўлиб мулкдорлик улуши эмас, балки назорат тушунчаси муҳим аҳамият касб этади. Бу эса консолидациялаш масаласини формал эгаликдан кўра иқтисодий мазмун нуқтаи назаридан таҳлил қилишни талаб қилади.

Ўзбекистонда МХХСга босқичма-босқич ўтиш, давлат иштирокидаги активларни трансформация қилиш, хусусийлаштириш жараёнларининг кенгайиши ва халқаро молия институтлари билан ҳамкорликнинг кучайиши консолидациялашган молиявий ҳисоботларнинг аҳамиятини янада оширди. Шу шароитда КМХни тузиш услубиётини чуқур ўрганиш ва миллий амалиётга мослаштириш долзарб илмий-амалий вазифа ҳисобланади.

Мазкур мақоланинг мақсади консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузишнинг асосий тамойиллари, усуллари ва замонавий ёндашувларини тизимли таҳлил қилиш, уларнинг иқтисодий мазмунини очиб бериш ҳамда Ўзбекистон амалиёти мисолида эмпирик хулосалар шакллантиришдан иборат.

Адабиётлар шарҳи

Консолидациялашган молиявий ҳисоботлар бухгалтерия ҳисоби назарияси ва корпоратив молиявий ахборот тизимининг муҳим тадқиқот йўналишларидан бири ҳисобланади. Илмий адабиётларда консолидациялашган ҳисоботнинг моҳияти, гуруҳ субъекти тушунчаси, назорат мезонлари, капитал тузилмаси, назорат қилинмайдиган улуш ва гудвилл ҳисоби турли назарий мактаблар доирасида таҳлил қилинган.

Хорижий тадқиқотларда консолидациялашган ҳисобот тарихи корпоратив гуруҳлар иқтисодий воқелигини ифодалаш зарурати билан изоҳланади (Childs [1], Walker [2], Grossi [3]). Айрим муаллифлар консолидацияни мулкдорлик назарияси нуқтаи назаридан талқин қилган бўлсалар (Kam [4]), кейинчалик бош корхона назарияси ва субъект назарияси доирасида гуруҳни мустақил ҳисобот субъекти сифатида кўриш тенденцияси кучайган (Schroeder [5]). Ушбу ёндашувлар КМХда капиталнинг ким нуқтаи назаридан талқин қилиниши, назорат қилинмайдиган улушнинг мақоми ва гудвиллнинг иқтисодий моҳияти ҳақидаги баҳсларга асос бўлган (Riahi-Belkaoui [6], Kucher [7]).

Замонавий халқаро стандартларда, айниқса МХХС (IFRS) 10да, консолидациялашнинг марказига назорат мезони қўйилган. Бу ёндашув консолидация периметрини белгилашни фақат овоз ҳуқуқлари миқдорига боғлаш етарли эмаслигини, балки де-факто назорат, потенциал ҳуқуқлар, агент-асосий шахс муносабатлари ва структуралаштирилган субъектлар билан боғлиқ омилларни ҳам ҳисобга олиш зарурлигини кўрсатади[8]. Шу боис назорат назарияси КМХ услубиётининг марказий илмий таянчига айланган.

Бизнес бирлашишлари ва гудвилл ҳисобига оид илмий ишлар эса МХХС (IFRS) 3 доирасида харид усули, идентификация қилинадиган актив ва мажбуриятларнинг ҳаққоний қиймати, арзон сотиб олишдан олиннадиган фойда, гудвиллни қисман ёки тўлиқ тан олиш каби масалаларни ёритади[9]. Бу тадқиқотларда назорат қилинмайдиган улушни баҳолаш усулининг гуруҳ капиталига, кадрсизланишга ва кейинги даврлардаги фойда тақсимотига таъсирига алоҳида эътибор қаратилган (Stolowy [10]).

Маҳаллий адабиётларда консолидациялашган молиявий ҳисоботлар масаласи асосан умумий услубий жиҳатлар (С.С. Насретдинов ва Б.А. Хасанов [11]), бизнес бирлашиши (Н.Б. Хўжабеков [12]), КХМда гудвилл ва бошқа номоддий активларни акс эттириш (Н.К. Ризаев [13,14]), миллий ва халқаро стандартлар фарқи ҳамда ҳисобот ахборотининг ишончлилигини ошириш нуқтаи назаридан ўрганилган (С.А. Джуманов [15], I. Avazov [16], Х. Хасанова [17], S. Safarov [18]). Бироқ КМХни тузишнинг тамойиллари, техник босқичлари, гуруҳ ичидаги операцияларни бартараф этиш, замонавий рақамли консолидация муҳити ва консолидацияни бошқарув воситаси сифатида талқин қилиш бўйича комплекс тадқиқотлар ҳали етарли эмаслиги сабабли мазкур мақола айнан шу бўшлиқни қисман тўлдиришга қаратилган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузишнинг асосий тамойиллари, усуллари ва замонавий ёндашувларини ўрганишда комплекс илмий ёндашув қўлланилди. Тадқиқотда таҳлил ва синтез, таққослама таҳлил, тизимли-структуравий ёндашув, мантикий умумлаштириш ҳамда эксперт баҳолаш усулларида фойдаланилди. Шу билан бирга, консолидациялаш масалалари кўп жиҳатдан профессионал мушоҳадага асосланганлиги сабабли, тадқиқотда сифат таҳлилига устувор аҳамият қаратилди.

Таҳлил ва натижалар

Консолидациялашган молиявий ҳисоботларнинг услубий пойдевори бир қатор фундаментал тамойилларга асосланади. Ушбу тамойиллар КМХни оддий техник жамлаш жараёнидан фарқли равишда унинг иқтисодий мазмунини белгилайди.

КМХнинг энг муҳим концептуал асоси гуруҳни ягона иқтисодий субъект сифатида қарашидан иборат. Бош корхона ва унинг шўба корхоналари юридик жиҳатдан мустақил бўлиши мумкин, аммо иқтисодий нуқтаи назардан улар ягона ресурслар тизими, ягона риск муҳити ва ягона стратегик бошқарув марказига бўйсунувчи тузилмадир. Шу сабабли КМХда алоҳида корхоналар эмас, балки гуруҳнинг умумий активлари, мажбуриятлари, даромадлари ва харажатлари акс эттирилади.

Замонавий консолидациялаш назарияси ва амалиётининг марказида “назорат” тушунчаси туради. МХХС (IFRS) 10га мувофиқ назорат учта элемент орқали аниқланади: инвестиция объекти устидан ваколат, ўзгарувчан даромадларга дучорлик ва ушбу даромадларга ваколат орқали таъсир қилиш қобилияти. Ушбу ёндашув консолидациялашни формал мулкдорлик мезонидан иқтисодий мазмунга кўчиради.

Гуруҳ таркибидаги барча корхоналар консолидация мақсадида бир хил ҳисоб сиёсатини қўллаши лозим. Агар амортизация, захираларни баҳолаш, даромадни тан олиш ёки молиявий инструментларни баҳолаш бўйича турли ёндашувлар қўлланилса, консолидациягача тузатиш киритилиши шарт. Худди шунингдек, ҳисобот саналарининг мувофиқлиги ҳам муҳим. Бу талаб КМХда таққосланувчанлик ва изчилликни таъминлайди.

Гуруҳ ичидаги савдо, қарз, дивиденд, фоиз, роялти ва бошқа ҳисоб-китоблар гуруҳ нуқтаи назаридан ташқи операция ҳисобланмаслиги сабабли улар ўзаро бартараф этилиб, КМХдан чиқариб ташланади. Бу тамойил, айниқса, реаллашмаган фойдани бартараф этишда муҳим аҳамият касб этади.

КМХда капитал фақат бош корхона эгалари нуқтаи назаридан эмас, балки ташқи иштирокчилар улуши нуқтаи назаридан ҳам ифодаланади. Шу сабабли назорат қилинмайдиган улуш капиталнинг алоҳида таркибий қисми сифатида кўрсатилади.

Жадвал 1.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузишнинг асосий тамойиллари*

Тамойил	Қисқача мазмун	Амалий аҳамияти
Ягона иқтисодий субъект	Гуруҳ ягона иқтисодий бирлик сифатида қаралади	Гуруҳнинг умумий молиявий ҳолати яхлит акс этади
Назоратга асосланган консолидация	Консолидация мулкдорлик улушига эмас, назоратга таянади	Консолидация периметри иқтисодий мазмунга мос равишда белгиланади
Бир хил ҳисоб сиёсати	Гуруҳ компаниялари ягона ҳисоб сиёсатини қўллайди	Таққосланувчанлик ва изчиллик таъминланади
Ҳисобот санасининг мувофиқлиги	Ҳисоботлар бир хил давр учун тайёрланади	Даврий ахборот бузилишининг олди олинади
Ички операцияларни бартараф этиш	Ички савдо, қарз, дивиденд ва фоизлар чиқарилади	Фойда ва активларни сунъий ошириш бартараф этилади
НҚУни алоҳида ифодалаш	Ташқи иштирокчилар улуши алоҳида кўрсатилади	Капитал тузилмаси ҳаққоний акс этади
Қайта таснифлашлар	Моддалар КМХ мантиғига мувофиқ қайта гуруҳланади	Тақдимот сифати ва тушунарлилик ошади

*Муаллиф томонидан тузилган.

Қайта таснифлашлар тамайили алоҳида корхоналар ҳисоботларидаги моддаларни КМХ мантиғи, гуруҳ ҳисоб сиёсати ва МХХС талабларига мос шаклга келтиришни англатади. Бу айниқса миллий стандартлардан МХХСга ўтишда муҳим аҳамиятга эга.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш мантиқий изчилликка эга бўлган бир неча босқичлардан иборат.

Биринчи босқич — гуруҳ таркибини ва консолидация периметрини аниқлаш. Бу босқичда қайси субъектлар тўлиқ консолидация қилиниши, қайси субъектларга нисбатан улушли қатнашиш усули қўлланилиши ва қайси битимлар биргаликдаги назорат ёки муҳим таъсир доирасига кириши баҳоланади.

Иккинчи босқич — ҳисоб сиёсатларини бир хиллаштириш. Турли шўъба корхоналар қўллайдиган ҳисоб сиёсатлари гуруҳ даражасидаги ягона ёндашувга мослаштирилади ва натижада ягона услубий база яратилади.

Учинчи босқич — ҳисобот саналарини мувофиқлаштириш. Агар ҳисобот саналар ўртасида фарқ бўлса, муҳим операциялар бўйича тузатишлар киритилиб, натижада бир хил ҳисобот даври таъминланади.

Тўртинчи босқич — валютани қайта ҳисоблаш. Хорижий шўъба корхоналар ҳисоботи гуруҳ КМХнинг тақдимот валютасига ўгирилиб маълумотлар ягона валютага келтирилади.

Бешинчи босқич — сатрма-сатр бирлаштириш. Шўъба корхоналар активлари, мажбуриятлари, даромад ва харажатлари жамланади ва натижада бошланғич консолидациялашган кўрсаткичлар шаклланади.

Олтинчи босқич — ички операциялар ва қолдиқларни бартараф этиш. Ички дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, савдо, дивидендлар, фоизлар ва реаллашмаган фойда ҚМХдан чиқариб ташланади. Бу эса ўз навбатида гуруҳнинг ҳақиқий ташқи натижалари акс эттирилишига олиб келади.

Еттинчи босқич — гудвилл ва назорат қилинмайдиган улушни ҳисоблаш капитал ва активлар тузилмаси аниқлашга ёрдам беради.

Саккизинчи босқич — назорат сақланган ёки йўқотилган ҳолатларда тегишли капитал тузатишларини амалга ошириш капитал, ҳамда фойда ва зарар тўғри ифодаланишига олиб келади.

Тўққизинчи босқич — изоҳ ва ёритишларни тайёрлаш, яъни рисклар, ковенантлар, мушоҳадалар, таркибий тузилмаларни ёритиш, ўз навбатида ҳисобот шаффофлигини ошишига олиб келади.

Кейинги навбатдаги тадқиқотимиз мавзуси консолидациялаш усулларида бағишланиб, улар инвестиция объектнинг ҳуқуқий ва иқтисодий мақомига қараб танланади.

Тўлиқ консолидация усули шўъба корхоналар учун қўлланилиб, бунда активлар, мажбуриятлар, даромад ва харажатлар 100% жамланади ва назорат қилинмайдиган улуш капитал ва мажбуриятлардан алоҳида кўрсатилади. Ушбу усулнинг афзаллиги гуруҳ молиявий ҳолати, фаолият натижалари ва пул оқимларини тўлиқ акс эттиради, лекин уни қўллашнинг техник жиҳатдан мураккаблиги муҳим чекловчи омил ҳисобланади.

Пропорционал консолидация усули тарихан биргаликдаги фаолият ва қўшма корхоналарга нисбатан қўлланилган. Замонавий МХХСда ушбу усулнинг қўлланиш доираси чекланган бўлиб, айрим биргаликдаги фаолият ҳолатларида мазмунан намоён бўлади ва афзаллиги биргаликдаги манфаатни аниқ акс эттиради.

Улушли қатнашиш усули ассоциациялашган корхоналар ва айрим қўшма корхоналар учун қўлланилади. Ушбу усулда ҳисоб юритиш нисбатан соддароқ ҳисобланиб, инвестиция ягона модда сифатида тан олинади ва унинг қиймати инвесторнинг соф активлардаги улушига мутаносиб равишда ўзгариб боради. Аммо ҳисоботда, консолидация қилинаётган корхоналар актив ва мажбуриятлар таркибининг ёритилмаслиги чекловчи омил ҳисобланади.

Алоҳида молиявий ҳисоботлар даражасида инвестицияларни ҳисобга олишда харид

киймати ва ҳаққоний қиймат усули қўлланилиши мумкин. Харид қиймати усулининг қўлланилиши содда ва амалий ҳисоблансада, мазкур усулни қўллашда харид санасидан кейинги иқтисодий ўзгаришлар тўлиқ акс этмайди. Ҳаққоний қиймат усули инвестицияларнинг жорий бозор баҳосини аск эттирсада, бундай ҳолатда субъективлик даражаси юқори бўлиши мумкин.

КМХни тузиш услугиётида гудвилл ва назорат қилинмайдиган улушни (кейинги ўринларда “НҚУ” деб ҳам аталиши мумкин) ҳисобга олиш мураккаб ва аҳамиятга молик соҳалардан бири ҳисобланади. Гудвилл бизнес бирлашиши натижасида тўланган компенсация қиймати, назорат қилинмайдиган улуш баҳоси ва аввалги улушнинг ҳаққоний қиймати йиғиндиси билан идентификация қилинадиган соф активлар ҳаққоний қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида тан олинади. У синергия, бренд капитали, ноу-хау, мизожлар ва шартномалар базаси ва бошқа алоҳида идентификация қилинмайдиган иқтисодий афзалликларни акс эттиради.

Назорат қилинмайдиган улуш (кейинги ўринларда –“НҚУ”) эса шўъба корхона капиталида бош корхонага тегишли бўлмаган улушни англатади. У КМХда капиталда алоҳида модда сифатида кўрсатилади, ҳамда фойда ёки зарарнинг тегишли қисми НҚУга тақсимланади.

НҚУни баҳолашда икки асосий ёндашув мавжуд: ҳаққоний қиймат усули ва соф активлардаги пропорционал улуш усули. НҚУни тан олиш усули гудвилл миқдори ва кейинги ҳисобга олиш натижаларига бевосита таъсир қилади. Агар НҚУ соф активлардаги пропорционал улуш бўйича баҳоланса, фақат бош корхона улушига тегишли қисман гудвилл тан олинади. Агар у ҳаққоний қийматда баҳоланса, тўлиқ гудвилл шаклланади. Шу сабабли ҳаққоний қиймат усулида балансдаги активлар, капитал ва эҳтимолий қадрсизланиш суммаси одатда юқорироқ бўлади.

Ушбу танлов кейинчалик назорат қилинмайдиган улушни сотиб олиш операциясига ҳам таъсир қилади. Пропорционал улуш усулида бундай сотиб олиш бош корхона капиталига нисбатан кучлироқ таъсир кўрсатиши мумкин, ҳаққоний қиймат усулида эса бу таъсир нисбатан камроқ бўлади. Ахборот мазмуни нуқтаи назаридан, пропорционал улуш усули эҳтиёткорроқ ёндашувни ифодаласа, ҳаққоний қиймат усули гуруҳнинг иқтисодий қийматини кенгроқ акс эттиради. Қуйидаги муаллифлик жадвалида гудвилл ва назорат қилинмайдиган улушни баҳолаш бўйича ушб икки ёндашувнинг қиёсий таҳлили келтирилган.

Жадвал 2.

Гудвилл ва назорат қилинмайдиган улушни баҳолашга ёндашувларнинг қиёсий таҳлили*

Кўрсаткич	Пропорционал улуш усули	Ҳаққоний қиймат усули
Назорат қилинмайдига улуш баҳоси	Соф активлардаги улуш бўйича	Бозор баҳосига яқин ҳаққоний қийматда
Гудвилл тури	Қисман гудвилл	Тўлиқ гудвилл
Балансдаги активлар	Нисбатан пастроқ	Нисбатан юқорироқ
Капитал ҳажми	Нисбатан пастроқ	Нисбатан юқорироқ
Кейинги қадрсизланиш суммаси	Одатда камроқ	Одатда юқорироқ
Назорат қилинмайдига улушни кейинчалик сотиб олишга таъсири	Бош корхона капитали кўпроқ камайиши мумкин	Бош корхона капиталига таъсири нисбатан камроқ
Ахборот мазмуни	Эҳтиёткорроқ ёндашув	Иқтисодий қийматни кенгроқ акс эттиради

*Муаллиф томонидан тузилган.

Гуруҳ ичидаги операцияларни бартараф этиш КМХнинг муҳим техник ва иқтисодий босқичларидан бири ҳисобланади. Бартараф этиладиган асосий операциялар сирасига қуйидагилар киради:

- ички дебиторлик ва кредиторлик қарзлар;
- гуруҳ ичидаги савдо операциялари ва хизматлар;
- фоизлар, роялти ва бошқарув ҳақлари;
- ички дивидендлар;
- товар моддий захиралари ва асосий воситалар таркибидаги реаллашмаган фойда.

Агар мазкур операциялар ўзаро бартараф этилиб чиқариб ташланмаса, гуруҳ балансида қарзлар икки марта, фойда эса сунъий равишда юқори даражада акс этади. Шу маънода ўзаро бартараф этиш жараёни КМХда ташқи иқтисодий воқеликни ички операциялардан тозалаш вазифасини бажаради.

КМХ нафақат ўтмиш натижаларини, балки гуруҳнинг рисклари, ковенант ва чекловлари ва келгуси молиявий барқарорлиги ҳақидаги ахборотни ҳам ифодалашни лозим. Шу нуқтаи назардан банк кредитлари бўйича ковенантлар, лизинглар, кафолатлар, эҳтимолий мажбуриятлар, суд ишлари ва балансдан ташқари тузилмалар муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, профессионал мушоҳада қўлланиладиган асосий соҳалар қуйидагилар ҳисобланади:

- де-факто назоратни баҳолаш;
- структуралаштирилган субъектларни консолидация қилиш;
- гудвил қадрсизланишини баҳолаш;
- балансдан ташқари тузилмалар таъсирини ҳисобга олиш;
- ковенантлар бузилиши эҳтимолини очиқ бериш.

Сўнгги йилларда юртимизда консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш жараёни рақамли трансформация таъсирида жиддий ўзгармоқда. Йирик корпоратив гуруҳлар қўлда консолидациялашдан автоматлаштирилган платформаларга, яъни Oracle, SAP платформаларига ўтмоқда.

Шу каби ERP қўлланилган муҳитида бухгалтерия, активлар, қарзлар, шартномалар ва операциялар ҳақидаги маълумотлар ягона манбада сақланади. Консолидация модуллари сатрма-сатр бирлаштириш, тақдирот валютасига ўгириш, бартараф этувчи ёзувлар ва ҳисобот пакетларини тайёрлашни автоматлаштиради.

Ягона маълумот манбаи тамойили гуруҳда бир хил маълумотнинг турли файл ва тизимларда турлича версияда сақланишини чеклайди. Деярли ҳақиқий вақт режимида шакллантириладиган консолидациялашган ҳисоботлар бошқарув қарорлари, муқобил сценарийлар ва ковенант мониторинги учун муҳим аҳамият касб этади. Аудит изи эса ҳар бир тузатиш, қайта таснифлаш ва ўзаро бартараф этиш (элиминация) операцияси бўйича ўзгаришлар тарихини сақлаб, текширувчанлик ва шаффофликни кучайтиради.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда МХХСга ўтиш ва йирик корпоратив гуруҳлар сонининг ўсиши консолидация жараёнини рақамлаштиришни стратегик заруратга айлантирмоқда.

Тадқиқотимиз жараёнида назарий тамойилларнинг амалиётдаги ифодасини баҳолаш мақсадида Ўзбекистоннинг икки йирик давлат иштирокидаги корпоратив гуруҳи - “Ўзбекнефтгаз” АЖ ва “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ нинг 2024 йилги консолидациялашган молиявий ҳисоботлари таҳлил қилинди^{2,3}.

“Ўзбекнефтгаз” АЖ ҳисоботида гуруҳ таркибида 100% назорат остидаги шўъба корхоналар билан бирга нисбатан кам фоизли улушли субъектлар, хусусан, “Asia Trans Gas” МЧЖ ҚК (50%), “Узтрансгаз” АЖ (46,8%), “Uz-Kor Gas Chemical” МЧЖ ҚК (50%), “ArkChemical” МЧЖ (40%) улушлар билан КМХда шўъба корхона сифатида акс эттирилганлиги қайд этилган. Бу ҳолат амалиётда гуруҳ таркиби доимо “100% шўъба корхоналар йиғиндиси” эмаслигини, балки турли даражадаги назорат, биргаликдаги назорат ва муҳим таъсир мавжуд бўлишини кўрсатади. Шунингдек, “Узтрансгаз” АЖнинг

² <https://webdev.ung.uz/media/allfiles/files/dabe8e4649ed4e6ca3b0f2471e470be4.pdf>

³ <https://www.uzbekistonmet.uz/en/lists/view/6724>

46,8% улушини харид қилиш ва уни улушли қатнашиш усули бўйича ҳисобга олиш муҳим аудит масаласи сифатида ажратилган. Бу эса ҳисоб усулини танлашда формал улуш эмас, иқтисодий мазмун ва назорат даражаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини тасдиқлайди.

“Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ ҳисоботида эса гуруҳда 100% улушли “Магистрал электр тармоқлари инжиниринг” МЧЖ шўъба корхонаси мавжудлиги, консолидация МХХС асосида тайёрлангани, назорат МХХС (IFRS) 10 стандартининг уч элементли модели асосида баҳоланиши, ички операциялар тўлиқ бартараф этилиши ва назорат қилинмайдиган улуш капитал таркибида ифодаланиши аниқ баён этилган.

Эмпирик таҳлил шуни кўрсатдики, консолидациялашган ҳисоботни тузишда қуйидаги масалалар энг муҳим аҳамият касб этади: консолидация периметрини тўғри белгилаш, консолидациялашнинг тўғри усулини танлаш, ички операцияларни бартараф этиш, гудвилл ва НКУни тўғри баҳолаш, рисклар ва ёритишлар сифатини таъминлаш, шунингдек рақамлаштириш ва автоматлаштиришдан самарали фойдаланиш.

Иккала гуруҳда ҳам ички операциялар, боғлиқ томонлар ва ўзаро бартараф этиш (элиминация) операцияларининг амалий аҳамияти муҳим ҳисобланади. Жумладан, “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ ҳисоботида боғлиқ томонлар билан операциялар ҳажми жуда катта экани қайд этилган. Хусусан, боғлиқ томонларга нисбатан дебиторлик қарзи 1 104 323 млн сўм, улар бўйича кутилаётган зарарлар захираси 334 845 млн сўм, боғлиқ томонлардан даромад 27 636 823 млн сўм, сотиш таннари 22 733 946 млн сўмни ташкил этган. Бу рақамлар гуруҳ ташқи бозор субъектларига нисбатан эмас, балки кўпроқ юқори даражада боғлиқ бўлган давлат субъектлари билан фаолият юритишини кўрсатади. Демак, ўзаро бартараф этиш (элиминация) механизми бундай ҳолатларда КМХ сифати учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

“Ўзбекнефтгаз” АЖ мисолида ҳам гуруҳ таркибининг вертикал интеграциялашгани, ички операциялар, трансферт нархлар, ички қарздорлик ва таъминот занжири операцияларини бартараф этиш масаласи катта аҳамиятга эга эканини англатади. Ушбу икки тадқиқот объектларида консолидация периметри ва усулини танлашнинг амалий кўриниши, ҳамда ички операциялар ва боғлиқ томонлар билан муносабатларнинг консолидация сифатига таъсири қуйидаги муаллифлик жадвалларида умумлаштирилган.

Жадвал 3.

Тадқиқот объектларида консолидация периметри ва усулини танлашнинг амалий кўриниши*

Кўрсаткич	АЖ “Ўзбекнефтгаз”	АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари”	Илмий-амалий хулоса
Бош корхона табиати	Давлат иштирокидаги йирик нефтгаз гуруҳи	Давлат иштирокидаги миллий электр тармоқ оператори	Ҳар икки ҳолатда КМХ корпоратив гуруҳнинг иқтисодий мазмунини очиш воситасидир
100% назорат остидаги субъектлар	Бухоро НПЗ, Шўртан ГХК, Uzbekistan GTL ва бошқалар	“Магистрал электр тармоқлари инжиниринг” МЧЖ	Тўлиқ консолидация шўъба корхоналар учун асосий усул
50% ва унга яқин улушлар	Asia Trans Gas – 50%; Uz-Kor Gas Chemical – 50%; Uztransgaz – 46,8%; ArkChemical – 40%	Битта 100% шўъба корхона	Формал улуш эмас, назорат/муҳим таъсир мезони ҳал қилувчи аҳамиятга эга
Улушли қатнашиш усули	“Узтрансгаз” бўйича муҳим аудит масаласи	Ассоциациялашган инвестициялар мавжуд эмас	Консолидациялаш усулини танлашда хатолик бўлса, актив ва натижалар нотўғри ифодаланади

*АЖ “Ўзбекнефтгаз” ва АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари”нинг 2024 йил учун тузилган консолидациялашган молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Жадвал 4.

Ички операциялар ва боғлиқ томонлар билан муносабатларнинг консолидация сифатига таъсири*

Мезон	АЖ “Ўзбекнефтгаз”	АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари”	КМХ учун аҳамияти
Гуруҳ таркибининг мураккаблиги	100% шўъбалар ва 50%/46,8%/40% улушли компаниялар	Битта 100% шўъба, лекин боғлиқ субъектлар билан ҳажмли ва йирик операциялар	Ўзаро бартараф этиш (элиминация) ва ёритиш жараёни мураккаблашади
Ички/боғлиқ томон операцияларни ўзаро бартараф этмаслик (нотўғри ҳисобга олиш) ҳавфи	Юқори, чунки тармоқ вертикал интеграциялашган	Жуда юқори: 2024 йилги даромаднинг асосий қисми боғлиқ томонлар ҳиссасига тўғри келади	Формал эмас, мазмунан бартараф этиш талаб этилади
Дебиторлик қарзи ва улар бўйича кутилаётган зарарлар (ECL) заҳирасига таъсири	Амалда катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин	Боғлиқ томонлар билан дебиторлик қарзи 1 104 323 млн сўм, ECL 334 845 млн сўмни ташкил этади	Кредит risks ва ички ҳисоб-китоблар ўзаро боғлиқ
Фойдага таъсир	Нотўғри элиминация қилинса фойда сунъий равишда ошиши мумкин	Боғлиқ томонлардан даромад ва таннарх ҳажми юқори	Ягона иктисодий субъект тамойилининг амалдаги синов нуқтаси

*АЖ “Ўзбекнефтгаз” ва АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари”нинг 2024 йил учун тузилган консолидациялашган молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” ҳисоботида 2024 йилда электр энергиясини сотиш ва харид қилиш фаолиятининг бир қисми Uzenergосotish АЖга ўтказилгани ва актив ҳамда мажбуриятлар бўйича 10 555 065 млн сўмлик манфий фарқ тақсимланмаган фойда моддасида акциядор билан операция сифатида акс эттирилгани қайд этилган. Бу ҳолат барча капитал ўзгаришлари фойда ёки зарар орқали эмас, айрим ҳолларда тўғридан-тўғри капитал орқали ҳам ифодаланишини кўрсатади.

Шунингдек, ҳисоботда акциядорларга тақсимлаш мақсадида сақланаётган (held for distribution to shareholders) активлар ва улар билан боғлиқ мажбуриятлар, шунингдек, активлардан фойдаланиш ҳуқуқи (right-of-use assets) ҳамда ижара мажбуриятларининг салмоқли ҳажмда акс эттирилганлиги кузатилади. Бу эса замонавий консолидациялаш амалиёти анъанавий равишда шўъба корхоналарнинг молиявий кўрсаткичларини бирлаштириш билан чекланиб қолмасдан, балки МҲХС талабларига мувофиқ узоқ муддатли шартномалар, ижара муносабатлари, активларни қайта таснифлаш, давлат томонидан амалга оширилаётган таркибий ислохотлар ҳамда корпоратив қайта ташкил этиш жараёнларини ҳам комплекс равишда қамраб олишини кўрсатади. Бу эса консолидациялаш жараёнининг мазмун-моҳияти янада мураккаблашиб, ҳисоботнинг ҳаққонийлиги ва ахборот қийматини таъминлашда янги ёндашувларни талаб этаётганини англатади.

Қуйидаги муаллифлик жадвалида “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ КМХ консолидациялашган молиявий ҳисоботлари кўрсаткичлари таҳлили умумлаштирилган

Жадвал 5.

“Ўзбекистон миллий элект тармоқлари” АЖ КМХ кўрсаткичлари таҳлили*

Кўрсаткич	2024 йил	2023 йил	Таҳлилий изох
Жами активлар	79 968 599 млн сўм	68 412 776 млн сўм	Гуруҳ кўлами ортган
Жами капитал	(1 413 577) млн сўм	(13 293 128) млн сўм	Манфий капитал сақланиб қолган, лекин яхшиланиш кузатилган
Йиллик соф фойда/(зарар)	1 150 251 млн сўм	(9 167 323) млн сўм	Операцион тикланиш кузатилган
Активлардан фойдаланиш ҳуқуқи	64 855 009 млн сўм	54 464 562 млн сўм	Узоқ муддатли шартномаларда МҲХС (IFRS) 16 “Ижара ҳисоби” таъсири юқори
Ижара мажбуриятлари	74 302 173 млн сўм	61 609 661 млн сўм	Ижара мажбуриятлари ҳажми юқори
Тақсимлаш учун сақланаётган соф мажбуриятлар	9 447 164 млн сўм	–	Реструктуризациянинг консолидацияга таъсири
Боғлиқ томонлардан дебиторлик қарзлар	1 104 323 млн сўм	6 721 168 млн сўм	Ички ҳисоб-китоблар структураси ўзгарган
Дебиторлик қарзлари бўйича кутилаётган зарарлар (ECL) бўйича заҳиларлар	343 578 млн сўм	3 561 017 млн сўм	Кредит риск бошқарувида сезиларли ижобий ўзгариш

*АЖ “Ўзбекнефтегаз” ва АЖ “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари”нинг 2024 йил учун тузилган консолидациялашган молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Эмпирик таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, гуруҳ таркибини белгилашда юридик шаклдан кўра иқтисодий мазмун устувор аҳамиятга эга. Айниқса, 50% ва унга яқин улушларда консолидация усулини танлаш юқори даражада профессионал мушоҳадани талаб қилади. Боғлиқ томонлар билан операциялар салмоғи юқори бўлган гуруҳларда ўзаро бартараф этиш (элиминация) механизмнинг сифатли йўлга қўйилиши ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шунингдек, реструктуризация, тақсимлаш учун сақланаётган актив ва мажбуриятлар, узоқ муддатли шартномалардаги лизинг компонентлари каби операциялар консолидация жараёнини мураккаблаштиради, рисклар ва капиталга оид ёритишлар эса ҳисоботнинг ахборот қийматини оширади.

Хулоса

Мақолада консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузишнинг асосий тамойиллари, усуллари ва замонавий ёндашувлари назарий ҳамда амалий жиҳатдан таҳлил қилинди. Тадқиқот натижалари консолидациялашган молиявий ҳисобот корпоратив гуруҳни ягона иқтисодий субъект сифатида ифодаловчи комплекс ахборот тизими эканини кўрсатди. Консолидация жараёни изчил алгоритм асосида ташкил этилиши, ҳисоб усуллари эса инвестиция объектларининг иқтисодий табиатига мос равишда танланиши лозим. Гудвилл, назорат қилинмайдиган улуш ва гуруҳ ичидаги операцияларни бартараф этиш

масалалари консолидациялаш жараёнинг энг мураккаб ва таъсирчан соҳалари ҳисобланади. Бугунги рақамлаштириш ва автоматлаштириш шароитида консолидациялаш бухгалтерия амалиётидан корпоратив бошқарувнинг стратегик воситасига айланмоқда. Мос ҳолда Ўзбекистонда ушбу соҳани ривожлантириш учун МХХСга мос услубий ёндашувларни чуқурлаштириш, кадрлар салоҳиятини ошириш ва рақамли консолидация инфратузилмасини ривожлантириш зарур ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Childs, W.H. Consolidated Financial Statements: Principles and Procedures. - Ithaca, NY: Cornell University Press, 1949. - 367 p.
2. Walker, R.G. International Accounting Compromises: The Case of Consolidation Accounting // Abacus. - 1978. - Vol. 14. - № 2. - P. 97-111. - DOI: 10.1111/j.1467-6281.1978.tb00060.x
3. Grossi, G. New development: Consolidated financial reporting as a stimulus for change in Italian local government // Public Money & Management. - 2009. - Vol. 29. - № 4. - P. 261–264. – DOI
4. Kam, V. Accounting Theory. - 2-нашр. - New York: John Wiley & Sons, 1990. - 608 б. - ISBN 978-0-471-50704-8.
5. Schroeder, R. G.; Clark, M. W.; Cathey, J. M. Financial Accounting Theory and Analysis: Text and Cases. - 9-нашр. - Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009. - 630 б. - ISBN 978-0-47012-881-7.
6. Riahi-Belkaoui, A. Accounting Theory. - London: Thomson, 2004. - 598 б. - ISBN 978-1-84480-029-2.
7. Kucher, S.V. Features of consolidated financial statements: foreign experience // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. - 2016. - Вип. 2–3 (35). - P. 185–194. - ISSN 1994-1749.
8. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standard 10: Consolidated Financial Statements (IFRS 10). — London: IFRS Foundation, 2021. — [Электронный ресурс]. (дата обращения: 11.01.2026) (<https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards/english/2021/issued/part-a/ifrs-10-consolidated-financial-statements.pdf>).
9. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standard 3: Business combination (IFRS 3). — London: IFRS Foundation, 2021. — [Электронный ресурс]. (дата обращения: 11.01.2026) (<https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-3-business-combinations.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2025/issued/ifrs3/>).
10. Ding; Lebas; Stolowy. (2013). Financial accounting and reporting : a global perspective. — 4th revised ed. — Andover : Cengage Learning, 2013. — 800 p. — ISBN 9781408076866.
11. С.С. Насретдинов, Б.А. Хасанов. Консолидациялаштирилган (умумлаштирилган) бухгалтерия ҳисоботи // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. — Тошкент, 2003. -№10. — Б.14-16.
12. Н.Б. Хўжабеков. Бизнес бирлашишида консолидациялашган молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. — Тошкент, 2009. — Б. 7-17.
13. Н.К. Ризаев. Интеллектуал мулк объектлари ҳисоби ва таҳлилини ташкил этиш методологияси: фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. — Тошкент, 2018. — Б. 5-14.
14. Ризаев Н. К.; Темирханова М. Ж.; Ли Ш. Improving the Intangible Assets Accounting: In a Pandemic Period // Annals of the Romanian Society for Cell Biology (Annals of R.S.C.B.). — 2021. — Vol. 25. — Issue 2. — P. 573–590. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/download/985/830/1851> (дата обращения: 24.01.2026).

15. С.А. Джуманов. Молиявий ҳисобот ахборотларини халқаро стандартлар асосида компиляция қилиш: иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент, 2019. – Б. 11-24.

16. I. Avazov. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot ma'lumotlarini tahlil qilish masalalari // Muhandislik va iqtisodiyot. – Toshkent, 2025 yil, noyabr. - № 11. Б.358362. (https://muhandislikiqtisodiyot.uz/index.php/journal/article/view/1351?utm_source=chatgpt.com)

17. X. Хасанова. (2024). Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида инвестициялар ҳисобини ташкил этиш. Академические исследования в современной науке, 3(50), Б. 168–171. (<https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/62006>)

18. S. Safarov. “Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni tuzishning chet mamlakatlar tajribasi va undan mamlakatimiz iqtisodiyotida joriy etish istiqbollari”. Modern Science and Research, vol. 4, no. 4, Apr. 2025, pp. 914-9, <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/79924>.

